

„AMILYEN ARCCAL FORDULUNK A VILÁG FELÉ, A VILÁG OLYAN ARCCAL NÉZ VISSZA RÁNK”

– BESZÉLGETÉS VISKY ANDRÁS ÍRÓVAL

Visky András Kossuth-díjas erdélyi magyar író, aki 2022-ben megjelent *Kitelepítés* című regényével jelentős sikert aratott. A mű sajátos nyelvezete és perspektívája nagy port kavart az irodalomkritikusok körében annak ellenére is, hogy rövid időn belül a sikerlisták élén állt és számos elismerésben részesítették. E kettősség oka az lehet, hogy a szerző a háborús események súlyos, illetve újra aktuálisá váló hatásait állítja középpontba, ráadásul életrajzi tapasztalásokból merítkezik. A regény ezáltal nemcsak stílusával és tematikájával, de megjelentetésének időzítésével is erősen hatott a magyar olvasóközönségre, amely a szomszédos országban kialakuló hadiállapot kezdetén minden erejével a kitelepítésre kényszerülő ukrán állampolgárok megsegítésén munkálkodott.

A következőkben Visky Andrásról kérdezem arról, hogy milyen túlélési lehetőségek jelennek meg *Kitelepítés* című regényében, továbbá beszélgetünk a traumafeldolgozásról, kritikai visszhangokról és a színházi alkotás élményeiről. Az interjú záró részében egy új regény megírásáról is szó esik.

– *Kitelepítés* című regényében életútja egy sorsfordító szakaszának rekonstrukciójára vállalkozott. Az olvasó számára szinte elképzelhetetlen, hogyan volt képes édesanyja hét gyermekkel a végsőkig kitartani, és hinni szabadulásuk elérkezésében. Miben látja Ön a túlélés lehetőségeit?

– Nem a túlélési technikák voltak fontosak, hanem a jelentéssel bíró jelen idejű élet kihívásai. Számomra mindig fontosabb volt, hogy jelentéssel ruházzam fel azt az életet, amit élünk. Az a benyomásom, hogy nem a haláltól, a szenvedéstől félünk, hanem az értelmetlen szenvedéstől és az értelmetlen haláltól. Tulajdonképpen az okoz fájdalmat nekünk, hogyha ennek nincs valamiféle metafizikája, ha nem írja bele magát egy nagyobb történetbe, ami nem a láthatóban kezdődik, és nem a láthatóban fejeződik be.

– *A Biblia keretbe foglalja és végigvezeti az egész történetet. Tudatos döntés volt az Ön részéről a hit kérdésének beépítése a regénybe?*

– Igen, mert nagyon fontos eleme volt a gyerekkoromnak és a mostani életemnek is. A Biblia nem pusztán egy formai kérdés a könyvben, bár formateremtő hatása kétségtelen, hanem főként tartalmi és filozófiai kérdés, hiszen az én nyelvem a Biblia nyelve. Kisgyermekkoromban ez volt az egyetlen könyv, ami a közelünkben volt. Édesanyánk ebből olvasott fel nekünk naponta. A „nekünk” alatt én nagyon sokszor önmagamot értem, mert a nagyobb testvéreim nyilván több mindent tudtak erről. Ez egy világméretű kérdés, ami nem a múltban van, hanem a jelenben. Nem visszatekintés, hanem világszemlélet. Mindenről eszembe tud jutni egy bibliai idézet, de nem azért, mert akarom, hanem mert így működök.

– *Állíthatjuk-e azt, hogy a hit megléte túlélési lehetőségként értelmezhető?*

– Én nem nagyon szeretem azt a szót, hogy túlélés. Minek a túlélése? Én abban hiszek, hogy amennyiben az embernek lelke van, úgy az örök életre vonatkozó kérdésnek nincs értelme, mert persze, hogy van örökélet. Ha az embernek nincsen lelke, akkor megint csak nincs értelme az örök életre vonatkozó kérdésnek, mert nincs mi túléljen bennünket. A túlélést sem politikai, sem történelmi értelemben nem tartom túlzottan relevánsnak, hiszen mindnyájan halálra vagyunk ítélve. Ezt nem lehet túlélni. Inkább az a kérdés, hogy benne élünk-e egy olyan életben, amely beleírja magát egy nagy történetbe. Az olvasóban ez az örök élet gyanúját keltheti.

– *A regényben is megjelenik, hogy Ön szinte beleszületett a lágeréletbe, ebből adódóan felmerül a kérdés, hogy Isten közelségét érezte-e kisgyermekként? Van emléke arról, hogyan lépett kapcsolatba Istennel?*

– Én nem hiszek Istenben, mert valóságosan találkoztam vele. Átléptem ennek küszöbét, hiszen aki nekünk valóságos, annak a létezésében nem hiszünk. Nekem Isten olyan volt, mint egy családtag: megszólítható, mindennapi dolgainkban résztvevő alak. Nem is tudom elképzelni az ottani létünket anélkül, hogy Istent ne egy valóságos családtagként fogjam fel. Számomra a hit azt jelenti, hogy ha valaki hisz Isten létezésében, akkor tudja, hogy amikor Isten gyermekei börtönbe kerülnek, maga Isten is börtönben van. Nem egy mennyei wellnessben él, mert az számomra elképzelhetetlen és felfoghatatlan. Itt is hangsúlyoznám, hogy családtagként van jelen, a legfőbb létező ebben a regényben. Gyermekként ezt én így is éltem meg, hogy mi Egyiptomban vagyunk, és az egyiptomi gyerekekhez hasonlóan fogságban élünk, ugyanakkor a kiszabadulás biztosítékát is tudtuk.

– *A hit, miszerint fogságuk szabadulással ér végét, mindvégig élt Önben?*

– Persze, és édesanyám is ezt közvetítette felénk. Azt nem tudom, hogy ő miképp volt biztos ebben, annyit tudok, bizonyossága hitéből táplálkozott. Hitt szabadulásunkban, és abban is, hogy édesapánkat kiengedik a börtönből, pedig 22 évre ítélték.

– *Az anya-gyermek kapcsolat megtartó ereje elejétől a végéig érezhető volt a műben, de közrejátszott abban is, hogy ez a regény megíródott?*

– Először is egy csodálatos nő volt és csodálatos anya. Rajongtam érte, de nemcsak én, a testvéreim is. Még gyerekként megígértem neki, hogy megírom mindazt, ami velünk történt a lágerben. Gondolkodtam azon, hogyan is ígérhettem meg ezt édesanyámnak, hisz még akkor nem tudtam írni. Nem tudtam, mi az az írás. Hamarabb megtanultam ugyan, mint az iskolában tanították volna, de amikor ígéretet tettem, akkor még ezek az eszközök nem álltak rendelkezésemre. A mi lágerünkben – ami a regényből is kiderül – a második világháború előtti demokratikus Romániának a nagyon ismert politikai személyiségei voltak jelen elítéltekként. Közöttük jelentős értelmiségiek, írók, egyetemi tanárok, tanársegédek voltak. Én ebben a közegeben nevelkedtem. Már gyerekként megéreztem azt, hogy könyvet írni ellenállási forrás. Szubverzív, felforgató tevékenység. Bizonyára ezért ígértem meg anyámnak, hogy megírom élettörténetünket. Édesanyám 2005-ben eltávozott a láthatóan élők sorából. Ezt a regényt nem érte meg, de a róla írt *Júlia* című darabomat látta a színházban is.

– *Milyen hatással volt édesanyjára külső szemlélőként, hogy tulajdonképpen lejátszották előtte saját múltját?*

– Először is arra emlékszem, hogy rám elképesztő hatással volt, hogy ott ül az édesapám mellett a nézők sorában. Különleges helyzet volt. Ők ketten egyébként látták egy korábbi, *Tanítványok* című darabomat is, amit szintén börtönélményekről írtam, mert az én tanítványaim tulajdonképpen egyszerre az evangéliumi tanítványok, és egyszerre azok az '50-es évi tanítványok, akik börtönbe kerültek a megvallott keresztény hitük miatt. Édesanyám nagyon szépen viszonyult ehhez. Számomra mindmáig feledhetetlen az a híres mondata, hogy minden szavam hazugság, és minden szavam igazság. Rendkívül pontosan átélte azt, hogy minden átemelődik a fikció terébe, és amint egy színésznő játssza őt, az már nem ő, az már valaki más. Az igazságnak egy másfajta önkinyilatkoztatása. Örülök ennek a mondatának, mert nem kérte számon rajtam, sőt ellenkezőleg, megerősített abban, hogy a fikció és az irodalom, a történet elmesélése mint olyan, valójában valóságfeltárás, és ő ezen valóság részének tekintette magát.

– *Az elhangzottak alapján feltételezem – megerősítésére vagy cáfolására várva —, hogy Kitelepítés című regényével mintegy hálával adózott édesanyjának a mindenkori támogatásáért.*

– Igen, és hogy kifejezzem tiszteletem iránta és az apám iránt, hogy ezt az örökséget kaptam tőlük. Mindig a szellemiek irányába fordították tekintetem, ezért például soha nem is tanultam meg érteni a pénzhez, vagy nem tanultam meg felépíteni köznapi értelemben vehetően egy sikeres életpályát. Sokkal jobban érdekelt a munka mint lelki gyakorlat. Mindig mondom, hogy nekem a színházi munka is egy exercitia spiritualia volt, egy lelki gyakorlat a Loyolai Szent Ignác-i értelemben. Én a létezés-szakmában vagyok érdekelt, és semmi másban. Ennek a regénynek a megjelenése azért fontos, bár kései fordulópontja az életnek, mert úgy éreztem, végre teljesíttem szüleim felé tett ígéretemet. Biztos vagyok benne, hogyha most velem lennének, örömmel fogadnák ezt, és ajándéknak tekintnék. Persze nem biztos, hogy el tudok számolni egy könyvvel, sok könyvvel sem. Talán itt fontosabb, hogy az életem centrumát valamiképpen ennek az örökségnek a mozgásban tartásához viszonyítsam. Az Újszövetség egyik attribútuma a dünamisz, a dinamika, a mozgás. Mozdásban tartani ezt a történetet, és engedni, hogy megújuljunk benne. Egy gazdag örökség mindig hatalmas teher, mert el kell számolni vele. Ebben a feladatban élek, de ez egy jó feladat. Örülök, hogy nekem ez jutott.

– *Életfeladata tehát.*

– *Így van.*

– *A regény egy másik fontos nőalakja Deme Márka, vagy ahogy a gyerekek szólítják, Nényu. A vele való személyes kapcsolatáról nem kapunk sok információt a műben. Alakja főként kollektív kapcsolatrendszerekben jelenik meg. Ebből adódik a kérdés, hogyan tekintett Ön Nényura?*

– Jól látja, jól olvassa a könyvet. Nényuval kapcsolatban a gyerekek amolyan görög karként jelennek meg. Ő a protegonista, a gyerekek pedig görög kórusként lépnek fel. A *Két hét pihenő* című dokumentumfilmben beszélgetek Nényuval az életéről. Bár a filmben rossz egészségi állapotban van, mégis ragyog a boldogságtól és az önazonosságtól. Elképesztő ember volt, tanulatlan, de nagyon okos. Lenyűgöző volt az angyali humora és szeretete, amiben részesített bennünket. Én nem biztos, hogy léteznék nélküle íróként.

– *Talán emberként sem.*

– *Emberként sem biztos.*

– *Ha ő nincs, végződhetett volna-e szabadulással az Önök története?*

– Ez egy nagyon nagy kérdés, de vajon például Péter túlélte volna-e? Ez egy olyannyira konkrét kérdés, amire nem tudjuk a választ. Amit tudunk, hogy ő velünk volt, és most utólag azt mondhatjuk, hogy túlélésünkben hatalmas szerepet vállalt. Életfeladata volt, hogy velünk legyen és életben tartson bennünket édesapánk szabadulásáig. Az egész életét velünk élte le, ő temette el szüleinket, ami nagyon nehéz volt, mert úgy gondolta, hogy ez fordítva lesz. Teljesítve küldetését, remélte, abban az ajándékban lesz része, hogy apánk meg anyánk, illetve a gyerekek fogják eltemetni őt. Nem így történt. Boldog és beteljesedett életet élt. Ha azt a szót kimondom, hogy boldogság, Nényu mindig eszembe jut, mert afelől győzött meg, hogy a boldogság is életfeladat. Nagyon-nagyon szerettem őt, sokat kaptam tőle. Kapcsolatunk mélyrehatóan bizalmi.

– *Az apavárás misztériuma a regényben biztosíték volt arra, hogy édesapja szabadulásával az Önök hazatérése is elérkezik?*

– Egy gyermek számára a biztosíték sohasem a jövőben van, hanem mindig a jelenben van. A biztosíték maga az édesanya. Annál nagyobb realitást, mint az édesanya közelsége és jelenléte, egy gyermek nem tud elképzelni és nem is tud elfogadni. Amennyiben az anya megígéri neki, hogy az apa visszajön, a gyermek ebben többé nem kételkedik. Ilyen értelemben ezek a biztosítékok nem fogalmi, nem teológiai, nem filozófiai természetűek, vagy nem egy jövőbe helyezett várakozás. Egy gyermek nagyon erőteljesen a jelenben él, és felfokozott bizalma van a létezés iránt. Én abban a helyzetben voltam legkisebb gyermekként, hogy nagyon sokat kaptam. A legkisebb kapja a legtöbb védelmet, mert a család dinamikája így működik. Én ebből éltem, testvéreimből és édesanyámból. Abból éltem, hogy számukra Isten elvont kategória volt, nem pusztán egy történet, hanem a valóságos jelenlét, akit meg lehetett szólítani, és aki csodákat hajtott végre, hiszen anyám egy klinikai halálon ment keresztül. Ő maga emlékirataiban ezt úgy írja le, mint élénk, lázas párbeszéd az Örökkévalóval, aki azt mondja neki, ne legyen gyáva, és térjen vissza az életbe. Ezek a velünk élő valóságok.

– *Ebben a jelenetben mintha megcserélődtek volna a szerepek, és hirtelen a gyerekek váltak létmegtartó erővé, elhivatást érezve arra, hogy megment-sék édesanyjukat.*

– A fogság körülményei között a gyerekek nagyon hamar felnőtté válnak. Az elsőszülött testvérem, aki kilenc évvel idősebb nálam, az apám helyébe lépett. Ez óriási terhet helyez egy 10 éves gyermekre, mert ahhoz még

túl kicsi, hogy ezt a terhet el tudja hordozni, mégis kénytelen. Mindenki hamarabb nő fel, és ettől kezdve sokkal kevesebb illúzióval éli az életét, mert egy másfajta valóságérzékelésben volt része. A világ más arcát mutatta meg neki, másképpen fordult felé. Amilyen arccal fordulunk a világ felé, a világ olyan arccal néz vissza ránk. Ez igaz a gyerekek világszemléletére is. A felnőtté válás egész kicsi korban is nagyon erős disszonanciákat okoz a gyermekben. Például annak büntudatát, hogy lehet miattam olyan gyenge az édesanyám és kell meghalnia. Közben meg nem miattam.

– *Ez egy lelki folyamatot indít el a gyerekekben.*

– Igen, egy nagyon erős lelki folyamatot indít el. Ugyanezt látjuk példának erejével az alkoholista szülők gyerekeinek esetében is. Büntudatot éreznek az apa vagy anya, esetleg mindkettő alkoholizmusa iránt, miközben ők egyáltalán nem felelősek ezért. Ott van bennük a segítő szándék, ami szeretetből és ebből a kapcsolódásból fakad. Egy gyermek nem akarja megtagadni sem az édesanyját, sem az édesapját.

– *Annak ellenére sem, hogy ilyen gyermekkorra volt.*

– *Annak ellenére sem.*

– *Ön nem érez valamiféle hiányosságot gyermekkorára visszatekintve? A regényt olvasva a befogadó azt gondolhatná, hogy a gyerekek számára – köszönhetően az édesanya lelki erejének és Nényu jelenlétének – ez valóban nem egy szenvedéstörténet, sokkal inkább egy személyiségalakulás folyamata. A sorok között mintha egy boldog gyermekkor képe tükröződne, annak ellenére is, milyen szörnyűségeket kellett megélniük kényszerkitelepítésük éveiben. Jól érzed?*

– Ez egy nevelődési regény, egy bildung. Azt egyetlen pillanatra sem szabad elfelejteni, hogy a legkisebb gyermek nézőpontjából íródik. Egy gyermek mindig tud boldog lenni. Remek példa erre Roberto Benigni *La vita è bella*, *Az élet szép* című filmje. A filmtörténetben ez az első olyan film, amely holokauszt-körülmények közé helyez egy gyermeket, és tele van humorral. Megjelenése után nagyon sok olyan beszélgetést indított el, melyekben azt tárgyalják a kritikusok, hogy szabad-e humorosan visszatekinteni erre az iszonytatos tragédiára. A történet egyébként a maga formájában is szívzaggató, ugyanakkor igazságbeszéd van benne. Igenis arról beszél, hogy egy gyermek a korábban említett létezés iránti bizalma okán tud boldog lenni ilyen helyzetekben is. Megkeresi a boldogság forrását, és ezt a boldogságot közvetíti. Én éppen emiatt fordítva látom a világot. Nem azt látom, hogy mi, szülők tartjuk meg a gyermekeket, hanem a gyermekek

tartanak meg bennünket, mert értelmet adnak a létezésnek. A szülő attól lesz erős, hogy a gyermek ilyen nonalternatívikus szituációba hozza. A regényben, amikor az angyalok bejelentik a Megváltó születését, akkor megtartónak nevezik. Hogyan tud engem egy gyermek megtartani, hiszen a következő pillanatban menekülni kell vele Egyiptomba... De éppen ezért tud megtartani, hogy kreatívva tesz, és nem engedi feladni az életigenlést.

– *Kardos András kritikájában azt fogalmazza meg, hogy szerinte egy (lág-er)regény formaeszméje nem bírja el annak a világlátásnak az esztétikumát, melyet véleménye szerint Ön a szövegben Istenre hárít. Például Lupu kutya eltávozásának széppé formálásában nem az a tisztán realiztikus, már-már drasztikus helyzet lépett elő, mint ami egy ilyen szituációban várható lenne a szöveggörnyezettől. A kritikus szerint ezzel a formanyelvi „giccse” megfosztja az olvasót a katarzis élményétől. Ön ezt hogyan látja?*

– Nem biztos, hogy értem, mit állít Kardos András. Azt érzem, hogy nem hisz a katarzisban. Tagadja például az antik görög tragédiának a létezését. A másik, amit mondanék erről, hogy a *Sorstalanság* is egy gyermek nézőpontjából van elbeszélve, és ez a gyermek, azaz Köves, szépnek látja a lágert. Azonosul az SS-tisztek eleganciájával, szépségével, magabiztosságával. Később a mű botrányát ugyanez okozta.

– *A történések szépnek láttatása?*

– Persze, hogy a gyermek szépnek látja a körülötte levő világot. Szépnek látja ezt a szörnyűséget. Azonosul azokkal, akik őt megölik, és amennyiben nem ölték meg, ez egy angyali véletlennek tudható be. Ez most giccs vagy nem giccs? Tehát, a gyermeki nézőponttól azt elvárni, hogy realiztikus módon mindig a vért írja le – bár Lupu halálában éppen szétfröccsen a vér, és a kutya a saját vérében repül, ha jól emlékszem –, nem lehet, mert a gyermek hisz a kutya túlélésében az örökkévalóságban. Ezt a témát egyébként a *Júlia* című darabom is felveti, de ebbe most nem akarok jobban belemenni, mert nem akarok Kardos Andrással vitatkozni. Ez nem az én dolgom, ezt a vitát másoknak kell lefolytatniuk. Nekem a regényt kell megírom és szabadjára engednem.

– *Nekem a regény olvasásakor ez a gyermeki szépérezék vagy a szép meglátása iránti vágy leginkább megtartó erővel bírt. Elsődleges funkciója nem a valóság kiszépitése lehetett, hanem a hitmegtartás erősítése.*

– A gyermek valóságérzékelése nem szép vagy csúnya, mert ő nem lát alternatívákat. Köves Gyurinak, a *Sorstalanság* főhősének volt emléke egy szabad életről, mert egy kamasz 14 éves gyerekről beszélünk. Nekem nem volt

emlékem egy szabad életről. Nincs is emlékem a láger előtti életről. Tehát nekem az a valóság. Annak a valóságnak számomra nincsen alternatívája. Annak a valóságnak az alternatívája számomra az Apa, akiről viszont nem tudok semmit, illetőleg tanulom őt. Tanulom a történeteit és tanulom felismerni őt.

– *Ez egy nagyon fontos meglátás, hiszen nem volt összehasonlítási alapja a lágerbeli életről. Valóban, ilyen megközelítésből teljesen természetes, hogy Önnek az az életszituáció volt a hétköznapi értelemben vett szép gyerekkor.*

– Az egyetlen. Nincs összehasonlítási alap. Én nem emlékszem polgári bútorokra meg evőeszközökre. Én bádogedényekre emlékszem és arra, hogy folyamatosan fáztam. A *Sorstalanság* főhősével való párhuzam ilyen értelemben csak részleges tud lenni, mert annak ellenére, hogy Köves Gyurinak volt emléke a láger előtti életről, ő szépnek látja a tábort. Azonosul a szörnyűséggel, ami annak a regénynek a csodája, a fantasztikuma és a nagysága.

– *Következtetésképp mondhatjuk azt, hogy az életben maradás fontos eszköze volt az azonosulás és alkalmazkodás képessége?*

– Az elbeszélő a valóságot valóságként ismeri fel, összehasonlítási alap nélkül.

– *Felfogható-e a regény egy gyermekkori trauma értelmezéskísérletként?*

– Azt szoktam javasolni, hogy a trauma kifejezést helyettesítsük örökséggel, hogy kezdjünk vele valamit, és ne távolítsuk el magunktól, illetve ne éljük le az életünket úgy, hogy mindig másokat hibáztatunk életünk realizálatlansága miatt. Persze szaktudományosan, ahogy ezt a pszichológia leírja, a trauma ettől még traumaként értelmezendő.

Egy író csak hozott anyagból tud dolgozni. Ezt nevezhetjük traumának, de nevezhetjük akár a lélek sebeinek is. Ott vannak a varratok a lélek felszínén. Az ember jól jár, hogyha a történetét elmondja és nyilvánossá teszi. Számomra a regény nagy segítség volt, mert végre úgy éreztem, elvégeztem a feladatomat. Most egy másik regényt írok naponta, új mondatokban és új formai kísérletekben, de ez is folytatja tulajdonképpen a traumafeldolgozást. Ezt a feladatot el kell végezni magunkon, már csak azért is, hogy ne terheljük önmagunkat másokra: családunkra, szeretteinkre. Inkább önazonosságot, örömet és boldogságot adjunk át nekik, ne a szenvedést. Személyes nem szabad átadni. Ez az írói iskola maga, egy regény ugyanis elképesztően jó pszichotrénings.

Esterházy Péter *Egyszerű történet vessző száz oldal – A Márk-változat* című regénye is egy kitelepítésélmény traumafeldolgozása. Esterházy Márk evangéliumába írja bele saját családjának történetét.

– *Mit tekinthetünk traumafeldolgozásnak: az írás vagy a visszaemlékezés folyamatát?*

– Nem biztos, hogy a visszaemlékezés írja le jól ezt az alapszituációt, hiszen megírni csak akkor tudjuk, ha átemeljük a múltat a jelenbe. A múlt jelen idejűvé válik, és belépünk ebbe az időbe. Belépünk ebbe a térbe, ezekbe az érzetekbe. Nekem például a színházi tapasztalat olyan, mint egy lelki gyakorlat, mert úgy próbáljuk felépíteni a szituációkat, hogy nem hazudunk, hanem szembenézünk az emberi lélek mélységeivel, szakadékaival. Végső soron pedig megpróbálunk megtanulni repülni.

– *Az írás képes-e megadni Ön számára azt a katarikus élményt, amit a színház?*

– Két teljesen különálló minőségről beszélünk. Az írás egy magányos aktus, a színház az meg egy közösségi aktus. A magányos aktus egy más természetű önelszámolás, ha úgy tetszik. Az más természetű önvizsgálat. A színházban valahogy mindig fogjuk egymás kezét, az írás folyamán viszont a nyelv visszhangos terébe kerülünk. A nyelv visszhangoztatja az időt és a jelentések gazdag tárházát. A nyelv a maga végtelenségével nagyon nagy erő és vigasz tud lenni.

Kovács Szárlett Szintia

